

A cenzúra mindennapos szabályai: kihúz, bemázol, megtilt, széjjeltép, eléget mindent, ami ellentétes a természetes vallással és a kinyilatkoztatással, mindent, ami a kormányzat ellen irányul, minden személyeskedést, ami zavarhatja a tisztességtudást, a közrendet és a köznyugalmat. Vizsgáljuk ezt meg részletesebben. Ha egy örült képzelgéseiben közben nem csupán szívében, de hangos szóval is kimondja: „nincs Isten”, úgy minden örült ajkán sebesen és erősen visszhangzik: „nincs Isten, nincs Isten”. De mi következik ebből? A visszhang: hang. Rezsésbe hozza a levegőt, felkavarja és elhal. Az értelmén ritkán hagy nyomot, s ha igen, akkor is haloványat, a szíven pedig soha. Isten mindig Isten marad, s még az is érzi létét, aki nem hisz benne. De még ha úgy gondolná is, hogy a káromlás megsértheti a Legfelsőbb Lényt – vajon a közrendészeti altiszt felléphet e vádlóként az ő nevében? A Mindenható annak, aki kereplőkkel csap zajt, vagy félreveri a harangot, hitelt nem ad. Ő, aki villámlik és mennydörög, aki valamennyi elemnek parancsol, aki megremegetti a szíveket, viszolyog attól, hogy a világegyetem túlsó feléről valaki bosszút álljon érte, legyen akár az a magát az ő földi helytartójának képzelő cár. Ki lehet bíró az örök Isten sérelmében? Az sérti meg, aki azt hiszi, bíraskodhat az Őt ért sérelemben. Az fog felelni majd előtte.

Trócsányi György fordítása

Katalin cárnő kapcsolatban állott a francia enciklopédistákkal, levelezett Voltaire-rel; franciául jól tudott, ezen a nyelven írta meg memoárjait s drámái, történelmi beszélei egy részét. A legtöbb lelkesedést Diderot-ból csiholta ki: a szükkölködő író – hogy gyermekéről gondoskodni tudjon – úgy döntött, eladja könyvtárát. Szándékáról közvetítők révén értesült Katalin, s válasza nem késett: „A Cárnő Őfelsége szívét meghatottság töltötte el, hogy az irodalom és tudomá-

nyok birodalmában oly hírneves Filozófus, leánygyermekére iránti szeretetből, meg akar válni gyönyöreinek tárgyától, munkájának kútfőjétől, pihenő óráinak hű társától.” Ajánlata kedvező: tizenötezer frankért megveszi a könyvtárát (ez háromezzerrel több a legjobb párizsi árajánlatnál), de az teljes egészében Diderot-nál marad, ki évi ezer frank fizetést is kap a könyvtár gondozásáért; a filozófus kisvártatva megkapja még egy összegben huszonöt évi „könyvtárosi” járandóságát – kézirataiért. Diderot mindenekelőtt a kultúra istápolójához intézi hát leveleit, a tudományok pártolójának fejt ki némely tervét.

Denis Diderot leveleiből

II. KATALIN Ó CSÁSZÁRI FELSÉGÉHEZ

Bátorkodom Ő Császári Felségének elmondani ábrándozásaimat, hogy érezze, mi a különbség egy uralkodónó fejében megforduló fordulatok és aközött, ha egy szegény ördög fogja magát, és politizálni kezd az eresze alatt. Idáig terjed annak az ereje, Asszonyom, akit filozófus névvel illetnek. Mosolyogjon rajta, és ha elmosolyodik, máris elnyertem Felségedtől mindazt az elégtételt, amelyre vágytam.

Felhozhatom Felségednek – anélkül, hogy egekig magasztalnám önmagam –, hogy mi valamennyien, úgy, ahogy vagyunk, semmivel sem tudunk ennél többet. Mi sem könynyebb, mint ágyban fekvé igazgatni egy birodalmat. Ilyenkor minden akaratumk szerint történik.

Igaziból, és amikor munkához kell látni, azt hiszem, minden másképp fest. Felséged volt olyan jó, hogy elmondta nekem, gyakran több kötetre való írást végigolvasott, míg egyetlen jó sorra bukkant. Én csak egy negyedórányi idővesztéssel többet kívánok Felségedtől. És már ez is túlzottan sok.

Mélységes tiszteletemről biztosítom Felségedet, és alázatosan mentem magam. Azért, hogy ilyen léhák a gondolataim, némileg vigasztal a történelmi igazság, amelyről alkalmam volt az eredeti iratokból tájékozódni.

Bátorkodhatom-e arra kérni Ő Császári Felségét, hogy másoltassa le ezt a rövid írást, ha méltónak találja rá, és égettesse el az eredetijét?

II. KATALIN DICSÉRETE

Milyen bölcs volt Ő Császári Felsége, mikor minden állama összes tartományainak megadta azt a jogot, hogy maguk válasszák meg képviselőjüket! De elég erős lesz-e ahhoz is, hogy meghagyja nekik azt a szabadságot, hogy megerősítsék vagy visszahívják a képviselőjüket? Nem fog-e beszélni a testület megalakításába, és hatalmas, termékeny szelleme sugallt-e már neki valamilyen módot arra, hogyan akadályozhatja meg, hogy valamelyik utódja beleszólhasson? Nem hiszem, hogy van ennél nehezebben megoldható politikai probléma, de meg sem fordul a fejében, hogy Őfelsége erejét meghaladná ez a feladat. Már annyi megdöbbentő dolgot vitt végbe, hogy nem tudni, van-e olyan, amire nem képes.

Ha az a szándéka, hogy örökéletűvé teszi törvényeit, és az eljövendő zsarnokság elé áthághatatlan hatalmat állít, bizonyos, hogy jobbat nem is cselekedhetne. Nagyszerű, bátor és emberi egy uralkodónőben, hogy maga emel gátat az uralkodói hatalom elé!

II. KATALINHOZ

Asszonyom! Négy-öt hónappal ezelőtt átadtam Grimm úrnak a Tervezetet egy Egyetem, azaz a tudományok és szabadművészetek nyilvános iskolája számára, amelynek kidolgozá-

sára Felséged mindkettőnket felkért. Legelőször is hálámat fejezem ki, hogy így kitüntetett megbecsülésével mindkettőnket, feltételezve, hogy rendelkezünk e nehéz és kiterjedt tárgy megoldásához szükséges tehetséggel és tudással. Nem hiszem, hogy ama kellemetlen körülmények, melyekbe a barátom került, lehetővé tették volna számára, hogy betöltse feladatát, minthogy teljesen és őszintén közöltem vele művemet, és ez volna életében az első eset, hogy ne vette volna tekintetbe a véleményemet és dicséretemet, annyira, hogy elrejtette volna előlem a sajátját. A magam részéről megtettem, ami tehetségemtől telt, bár ennek ellenére elnézésért folyamodom, és emlékeztetem Felségedet arra, hogy az a „férfiaskodás”, amelyet tetteinkből ismer és megbocsát, írsainkba is beszüremkedik. Amikor kéziratomat Grimm úrra bízam, követeltem, hogy úgy küldje el Önnek, ahogy van, mindenféle hozzáírás és elvétel nélkül, bizonyára így is tett.

A terv azonnali végrehajtása két komoly akadályba ütközik: alig van iskolakönyv és nincsenek tanítók.

Gondolkoztam ezen, és úgy találtam, ha az egyik akadály elhárul, a másik sem létezik többé.

Bátorkodom tehát arra buzdítani Felségedet, hogy akadémikusaival és Európa többi részének tudósaival írasson tankönyveket. Ez olyan szolgálat, amelyet valamennyi civilizált országnak tesz, és amely öregbíti hírnevét. Ez olyan, a közoktatás tökéletesítésében lényeges dolog, amellyel egyetlen uralkodó sem törődött eddig. Ez egyik oka annak, hogy iskoláink továbbra is elmaradottak, és amíg ez az ok fennáll, elmaradottak is lesznek.

Ha jó és anyanyelvre lefordított iskolakönyvek készülnek, Felséged nem lesz többet kénytelen idegen tanítókat hívatni. Saját alattvalói közül kerülnek majd ki ezek. Mindenki, aki képes megérteni egy tankönyvet, képes azt megtanítani a gyerekeknek.

Azt javasoltam, hogy a tudomány és a szabad művészetek

tanításához oda kellene kapcsolni e tanok fejlődésének történetét. De úgy vélem, a történeti rész az utolsó leckékbe kell hogy kerüljön, mert ha erre nem ügyelnek, a tanulók semmit sem fognak érteni, vagy rosszul értik a dolgokat.

Bölcs lenne megparancsolni a teológia professzorainak, hogy a vallásoktatást egy vallási türelemről szóló értekezéssel fejezzék be.

Ha az általam megjelölt művek között Felséged nem találja Condillac abbé Nevelési kézikönyvét, annak nincs egyéb oka, mint hogy e kiváló oktató kiváló műve, amely ennek ellenére mindaddig csak egyetlen ostoba tanítványt szerzett magának, még nem jelent meg.

Igen hálátlan volnék, ha megfeledkeztem volna az apróbb megbízatásokról, melyekkel Felséged megtisztelt engem. Mi jobbat tehetnék, mint hogy ezeknek szentelem maradék éveimet és maradék értelmemet, és alázatosan kérem Felségedet, rendelkezék velük.

Emlékszik-e még, hogy arra kért, de Gribeauval úr híján, valamelyik „fattyát” küldjem? Kettőt ajánlok közülük. Egy levelemhez csatolt lapon Felséged megtalálja azt a néhány kérdést, amelyre választ szeretnének kapni.

Egy városunkból való „művész” olyan ingaórát készített, amely a csillagrendszer minden mozgását mutatja. Ez a gépezet szemlélteti az égitesteket és jelenségeket, és ezzel igencsak megkönnyíti megértésüket. Milyen jól festene ama szép glóbusz mellett, melyet Felséged dolgozószobájában láttam, vagy még inkább valamelyik tanintézetben. Különben a „művész”, aki föltalálta, azt ajánlja, hogy vele küldi azt a munkást is, aki az ő irányítása alatt kivitelezte az órát; ez a munkás megtelepedne Szentpéterváron.

Nem küldtem el Felségednek azt a cementet, amelyet bizonyos Picot készített, mert az elvégzett kísérletek nem hozták meg a várt, csodás eredményeket.

A kisasszonyoknak szánt színdarabok el fognak készülni,

még hozzá úgy, hogy nem szándékozom Voltaire magas korát megérni.

Eltökéltem, hogy minden tartozásomat lerovom ama nemzettel szemben, amelynek uralkodónője jótéteményekkel halmozott el saját hazámban, méltóságokkal saját államaiban, ahol országa nagyjai olyan fogadtatásban részesítettek, hogy azt csak úgy tudom meghálálni, ha soha nem felejttem el.

A franciák azonban korántsem olyan léhák, mint Felséged képzelet, hiszen Felséged intézményeinek és azok alkotmányának ismertetését általános tetszés fogadja. Óh, Asszonyom, csak azokon múlik, akik bennünket kormányoznak, hogy újra nagy és gyönyörű nemzet legyünk. A szent szikrát, amely a hajdani parázspan pislákol, egyetlen fuvallat fellobbanthatja.

A hírek hivatalosan is megerősítik, hogy a Nagyhercegné terhes. Hadd osztozzam én is abban az örömben, mellyel ez az esemény az Ön szívét eltölti. Felséged legyen szüntelenül és boldogan nagyérdemű, újra nagy-érdemű, és még nagyobb-érdemű, ötször egymás után.

A környezetemben élők, apák, anyák, gyermekek és unokák, akik mind Önnek köszönhetik boldogságukat, a most kezdődő év elején megújítják ama jókívánságokat, melyeket minden nap Felséged felé küldenek. Mi valamennyien azt zengjük, kórusban: II. Katalin valamennyi esztendeje épp oly dicsőséges legyen, mint az előzők voltak; hogy miután ellenségeivel érezte hatalmát, uralkodása hátralevő idejét hadd fordítsa arra, hogy jóságát éreztesse alattvalóival, és az uralkodás magas művészetéből mutasson példát a mostani és eljövendő uralkodóknak.

A legmélyebb tisztelettel maradok Ő Császári Felsége legalázatosabb, legbuzgóbb és legengedelmesebb szolgálja,

Diderot

Párizs, 1775. dec. 6-án.

Tartozom egy bókkal Ő Császári Felségének és művészenek, Falconet-nak Nagy Péter emlékművének sikeres bronzba öntése alkalmából.

Kovács Ilona fordítása

Katalinról már életében különféle mendemondák terjedtek, s alakja, viselt dolgai számos író megihlettek, köztük az erotikus irodalom egyik – magyarul itt először megjelenő – klaszszikusát, csizmás-korbácsos Vénuszok rajongóját, az osztrák Sacher-Masochot (1835–1895; róla kapta nevét a „mazo-chizmus”).

LEOPOLD VON SACHER-MASOCH

II. Katalin, a két cárnője

[RÉSZLETEK A REGÉNYBŐL]

1895 egyik forró nyári délutánján a Carszkoje Szeloi park egyik sűrű, árnyas csilitját választotta egy ifjú festő szabadteri műteremnek. Karcsú alakján, nemes vonású arcán, izzó, fekete szemén első pillantásra meglátszott, hogy olasz. Egy követlen ülve rajzolt, előtte állt modellje, egy csinos, szőke, telt keblű orosz parasztlány, akit a festő, fittet hányva szégyenlős vonakodására, a közeli libalegelőről hurcolt ide. Hirtelen szétvált a zöldellő múzsaberek lombja, s egy asszony állt előttük, akinek méretei egy holland heringeshordóéval vetekedtek. A falusi Vénusz, ajkán vérfagyfaló sikollyal, elszaladt, az olasz festő pedig zamatos mediterrán káromkodásokat hallott. Közben a nő betolakodó keresztbefonta karját kolosszá-

lis keblén, megállt a festő előtt, és akkorát kacagott, hogy belerengett monumentális teste. Szemlátomást előkelő hölgy volt: be volt púderozva dús haja, fehér pongyolája a legfinomabb flandriai csipkéből készült. Valaha, sok évvel korábban szép lehetett, de alakja most már kifejezetten formátlan volt, elhajasodott arcára mértéktelen bujálkodás nyomta rá bélyegét; csak a szeme maradt lenyűgöző: szép kék szeme volt, ész és merészség sugárzott belőle, pillantásában volt valami parancsoló.

„Melyik ördög hozta önt ide, Madame?” – kérdezte a festő tűrhető franciasággal.

„A kíváncsiság ördöge – felelte az ismeretlen hölgy –, megláttam önt, amint rajzol, s mivel szeretem és támogatom a művészeteket...”

„Ez nagyon szép öntől – vágott szavába az olasz –, de attól még nem kellett volna elijeszteni a kicsikét; most aztán nem tudom a képet befejezni.”

„Helyette engem fog lefesteni” – válaszolt az óriásnő hanyag fensőbbiséggel.

„Még hogy önt? Ezt komolyan gondolja?”

A hölgy bólintott, az ifjú olasz pedig éppoly illetlen, mint amilyen fergeteges hahotában tört ki.

„Tehát nem akar engem lefesteni?” – kérdezte a hölgy, büszke szemöldökét haragvón összevonva.

„Eszem ágában sincs.”

„Talán nem vagyok szép?” – kérdezte az ismeretlen asszony utánozhatatlan öntudattal.

„Óh! Ön rendkívül szép – tréfálkozott a festő –, de majdnem annyira követlen, mint amennyire szép.”

„Hogyan is hívják magát?”

„Tomasi vagyok” – mondta a festő, vállat vont, és összecsomagolt.

„Láthatólag nem tetszem önnek – így az ismeretlen asszony –, de nem tesz semmit, ön tetszik nekem, és le fog en-

gem festeni, adieu." Kegyesen biccentett, és tovasétált. Az ifjú olasz messziről követte, majd a lugasban, ahová befordult, meglátta barátját és honfitársát, Boschit, akivel együtt utazott Oroszországba, hogy ott – a francia filozófusokhoz és az olasz énekesekhez hasonlóan – szerencsét próbáljanak a könnyelmű II. Katalin cárnő fényes udvarában. Elmesélte kalandját, s még javában kacagtak a női szörnyetegen, aki az ifjú olasz ecsetjével akarta megörökíteni magát, amikor egy gárdatiszt lépett hozzájuk, s megkérdezte, melyikük Tomasi, a festő.

„Én vagyok az” – így az ifjú.

„Azt a parancsot kaptam, hogy önt a palotába kísérjem” – mondta a tiszt.

„Engem? Ki adott ilyen parancsot?”

„Ófelsége, a cárnő, személyesen.”

A mázsányi súlyú női despota dolgozószobájába hívatta Protazovát, miközben fel-alá totyogott, mint egy dühös kacsa.

„Bon soir, kedveském! – szólt udvarhölgyéhez. – Mondja csak, mi lett azzal az olasz festővel, akit tavaly nyáron a himlő meggátolt abban, hogy engem lefessen?”

„Megvolt... megvan... meglesz...” – dadogott a cárnő bizalmasa leírhatatlan zavarában.

„Azzal vádolják önt, ma chère, hogy az ön szentpétervári házában tartja fogva” – csapott le az uralkodónő, ujjaiával az ablakon dobolva ingerülten.

„Miért tartanám fogva?” – kérdezte Protazova kényszerezett mosollyal.

Katalin odalépett hozzá, hosszan fürkészte átható, kék szemével udvarhölgye arcát. – „Még ön kérdezi?”

„A legjobb akarattal sem tudom kitalálni” – felelte a kegyencnő, aki valamelyest visszanyerte nyugalma.

„Azt mondják önről, hogy az ő festményeivel díszítette a palotáját” – folytatta a cárnő.

„Úgy van” – sóhajtotta Protazova megkönnyebbülten.

„Ezek szerint tudja, hol tartózkodik.”

„Igen.”

„Nagyszerű. Adok önnek három napot, hogy ezt a – mi is a neve –, hogy ezt a festőt előkerítse. Le fog engem festeni, mert ez az óhajom, és nem szeretném, ha ön a legkisebb hanyagságot tanúsítaná, vagy szándékom útjába állna. Bon soir!”

Azzal a felbőszült cárnő eleresztette minden ízében reszkető kegyencnőjét, aki tüstént gyaloghintójába szállt, és az öreg paraszt majorjához vitette magát, akinél – akárcsak tavaly – Tomasinak és barátjának, Boschinak szállása volt.

„Én vagyok a legszerencsétlenebb asszony a világon!” – kiáltotta, átlépve a kunyhó küszöbét, ahol a két festő lakott.

„Mi történt?” – kérdezte Tomasi ijedten.

„A cárnő – nem tudom, hogyan juthatott ön újból eszébe – mindenáron le akarja festetni magát önnel” – adta hírrül a megrettent szépség. – „Megparancsolta, hogy három napon belül vigyem el önt hozzá. Kegyvesztettség és száműzetés jut osztályrészemül, sőt talán annál is több.”

Tomasi gondolt egyet: „Akkor hát Isten nevében lefestem azt a szörnyeteget.”

„De a himlő! Ha észreveszi, hogy ön nem ragyás, rájön, hogy becsapta! Óh! Ó rettenetes, ha megharagszik, kegyetlen, kérlelhetetlen!” – sóhajtott fel a szépasszony.

„A kutyaáját!” – dünnyögte Tomasi.

„Van egy jó ötletem! – szólalt meg Boschi, aki mindaddig gondolataiba mélyedt. – Nézzék csak meg az én pofázmányomat! Teljesen szétmarta a himlő. Még a bal szemem is ráment. Termetre nagyjából olyan vagyok, mint Tomasi; ha én játszom a cárnőnél az ő szerepét, mindannyian jól járunk. Az önök idilljét nem zavarja meg senki, én pedig ne legyen Adriano Malefuzzi Boschi, ha nem csinálom meg a magam szerencséjét ebben a különös udvarban!”

„Boschi, te pompás fickó vagy! – kiáltotta Tomasi. – Egy igazi zseni vagy, mindig is mondtam!”

„Meg vagyunk mentve! – ujjongott Protazova. – Már holnap este bemutatom önt a cárnőnek. Szedje össze minden ravaszságát és vakmerőségét, amelyből bőven kijutott önnek, és legyen úrrá éppoly szeszélyes, mint amennyire Isten kegyelméből való uralkodónőnkön.”

Másnap a nevetségesen fölcicomázott Boschit Protazova bevezette a cárnőhöz, aki egy párnázott karszéken ült, lábát zsámolyon nyugtatta, s egy új francia könyvet olvasgatott. Hosszan fürkészte a festőt, megmosolyogva toilette-jét, amely éppoly tarka volt, mint festékes ládikája.

„Ön volna Tomasi, a festő?” – kérdezte.

„Igen, felség.”

„Szinte rá sem ismerek önre. Nagyon rég volt, hogy utoljára láttam.”

„Óh! A felséges asszony túlságosan kegyes legalázatosabb szolgáljához – felelte Boschi otromba térd- és főhajrással –, felséged nem akarja nekem azt mondani, hogy időközben úgy szétrágott ez az ocsmány ragya, hogy legjobb barátom, Boschi, a festő is alig ismer meg.”

„Őszintén szánom önt balsorsa miatt – hajtotta be könyvét II. Katalin –, ön csinos fiatalember volt, igen, rendkívül csinos, minden túlzás nélkül állíthatom. Önt első pillantásra meg lehetett kedvelni.”

„Most pedig úgy találja felséged, hogy afféle szörnyeteg lett belőlem – kiáltotta Boschi –, de remélem, hogy egy olyan kivételes géniuszú hölgy, mint felséged, e balszerencse miatt nem fog teljesen megfosztani kegyétől.”

„Az volt a kívánságom, hogy fessen képet rólam” – szólt a cárnő.

„Óh! Ne mondjon le kívánságáról, felséges asszony! – könnyörgött Boschi. – Talán remélhetem, hogy méltónak talál

arra a rendkívüli kegyre, hogy az én ecsetem által örökíttessenek meg a világ legszebb asszonyának bájai!”

„Erről a kérdésről annak idején kissé másként vélekedett” – mosolyodott el a cárnő.

„Akkoriban még nem tanulmányoztam kellő alapossággal Rubenset – vallotta meg Boschi –, de most esküszöm, hogy nincsen olyan asszony, akinek bája vetekedhetne az önével, felség; s ne legyen Tomasi a nevem, ha nem beszélek igazat!”

„Jó, hát akkor fesse meg a képemet” – egyezett bele II. Katalin, s Boschi túláradó hálálkodással omlott lába elé, csokolgatván a kegyesen feléje nyújtott kis kövérkés kezét.

„Csakhogy én nem portrét akarok, hanem valamilyen mitológiai képet” – folytatta a cárnő. A fűzőktől és magas sarkú cipőktől eltorzított alakú rokokó hölgyek hiúsága volt ez: lengén öltözött istennők szerepében óhajtottak feszíteni a vásznon.

„Természetesen mitológiai kép lesz – ujjongott a ravasz talján, még mindig az északi Szemiramisz előtt térdepelve –, és ahogy így magam előtt látom felségedet, felséged ellenállhatatlan és mérhetetlen szépségében, úgy vélem, felséged csakis a szerelem istennője lehet, senki más. Nagyalakú képet fogok festeni Paolo Veronese Vénusz és Adoniszának modorában, amely a velencei Palazzo Manfreiben látható.”

„Igen, de honnan kerít Adoniszt a képhez, kedves Tomasi? – sóhajtott fel a cárnő. – Kár, hogy a himlő úgy tönkretette önt, ön csodálatos Adonisz lett volna. Óh! Milyen szép fiú is volt, maga szegény ördög!” – Kezét a festő vállára tette gyöngéden.

„Ezen sajnos nem segíthetünk, felség – így Boschi –, de majd keresek egy megfelelő modellt, bízva csak rám.”

Boschi már másnap hozzákezdett a festéshez. Felvázolta az egész jelenetet, majd elkezdte a cárnőt festeni. Nehéz feladat volt, de kiválóan megoldotta, hogy jó portrét is fessen, s ugyanakkor egy csábos szépségű nőt is varázsoljon a vá-

szonra. A képen II. Katalin legalább harminc évvel megfiatalodott, s visszanyerte mindama báját, amelyet akkoriban birlalhatott, amikor a vörös kocsmánál tölgyleveles csákóban férje, II. Péter cár ellen vezette a fellázított csapatokat. Nagyon elégedett volt az eredménnyel: alig tudott megválni a képtől, amikor Boschi hazavitte, hogy Adonisz is ráfesse, aki, egyelőre csak néhány merész vonással odavetve, Vénusz lábánál hevert. Ősz volt már, az udvar rég visszatért Szentpétervárra, amikor a festmény elkészült. Boschi a képet a Téli Palota egyik termében akasztotta ki, s kérte a cárnőt, jöjjön és tekintse meg. II. Katalin oly gyorsan jött, amennyire csak terjedelmességétől telt. Boschi elhúzta a képet rejtő függönyt. Katalinból az ámulat sikolya szakadt ki. „Pompás! – kiáltotta. – Ragyogó! Tomasi, ön kiváló művész! Hanem ez az Adonisz, ez az ifjú, aki édes szépségével párját ritkítja, ugye csak az ön képzeletének szülötte?”

„Korántsem – felelte Boschi szárazon. – Ez az Adonisz, felség, hús-vér ember, és Platon Cubovnak hívják.”

„Lehetetlen! – kiáltotta II. Katalin a képre meredve –, ön legalábbis nagyon sokat szépített rajta.”

„A legkevésbé sem – így a festő –, s erről felséged saját szemével is meggyőződhet.”

„Igen, én is ezt akarom – szólt a cárnő leírhatatlanul felizgulva –, s még ma, sőt most, rögtön!”

Amikor Boschi, karján a szép Cubovval, belépett a terembe, ahol a cárnő még mindig a képet bámulta megbűvölten, Katalinnak elakadt a lélegzete, majd így dadogott, hol a vásznon ékeskedő Adonisz, hol az előtte piruló ifjat falva mohó tekintetével: „Igaza van, Tomasi, ez itt valóban Adonisz, egy az egyben.” Majd odalépett Cubovhoz, aki alázatosan letérdelt elé, s így szólt hozzá, megpaskolva rózsás orcáját: „Ön, fiatalember, nagyon tetszik nekem, s ha szellemi képességei nem állnak túlságosan erős ellentétben testi szépségével, akkor meg fogja csinálni szerencsáját, ezt én mon-

dom önnek, én, a cárnő.” Kegyes mosollyal nyújtotta kezét, amelyet Cubov hevesen szorított ajkához.

A cárnő felsóhajtott: első pillantásra halálosan beleszeretett Cubovba, de bármennyire el tudott is gyengülni ez a hatalmas nő, saját méltóságát és koronájának ragyogását sohasem tévesztette szem elől, s a világért sem engedte volna, hogy kegye révén bármelyik jelentéktelen férfi befolyással lehessen az állam sorsára.

Így hát elküldte Cubovot Protazovához, akinek megparancsolta, hogy kerüljön ezzel az Adonisszal minél bizalmasabb viszonyba, s így fürkésze ki tehetségét, személyiségét és jellemét, majd mindezekről számoljon be neki.

Cubov rendkívüli szépsége Protazovára éppen olyan benyomást tett, mint a cárnőre. Az ifjú, nagyvilági hölgy eleinte nem talált szavakat, mert amikor egy rajongó kisleány gyermeki mozdulataival helyet mutatott neki maga mellett a díványon, arcába szökő vére híven mutatta érzelmi hőfokát, s amikor Cubov, aki egyedül találta magát a bájos és őt szintűgy elbűvölő nővel, megérintette kezét, az minden ízében reszketni kezdett. Ámor nyila Protazova szívét éppúgy megsebezte, mint a felséges úrnőt.

A jelentés, amelyet Szofija Protazova nyolc nappal később átadott a cárnőnek Platon Cubovról, oly kedvező volt, hogy II. Katalin rögvést ezredessé léptette elő az Adonisz, és lakosztályt jelölt ki neki a palotában. Ettől fogva mindennap együtt volt a két nővel, akik egymással versengve halmozták el őt kedvességük jeleivel. Boschi, az ál-Tomasi valóban megcsinálta szerencsáját: II. Katalin jelentős honoráriumot fizetett neki Vénusz és Adonisz című képéért, s további mitológiai jeleneteket rendelt tőle, Platon Cubov portréjával együtt.

Márton László fordítása

Búcsú Katharinától

Mint a husumi író legtöbb műve, keretes elbeszélés az *Aquis submersus* is: véletlenül bukkan rá narrátora egy XVII. századi festő följegyzéseire, melyekből föltárul előtte egy tragikus szerelmi történet, megvilágítva a régi templom egyik gyermek-arcképének s a rajta olvasható betűknek jelentését – C. P. A. S., culpa patris aquis submersus, apja bűne miatt víz alá merült. Katharina apja, a nemes Gerhardus úr pártfogolta a közrendű származású festőt, az ő kastélyából indult németalföldi tanulóútra, s ott, hajdani vakációk színterén talált később először egymásra Katharina és Johannes.

Kevéssel kedves apámuram halála után történt, hogy először töltöttem itt az egész vakanciát; ő akkor kilencéves lányka lehetett, két barna hajfonata csak úgy röpködött a feje körül; én néhány esztendővel előtte jártam. Egy reggel kiléptem a kapuházból; Dieterich, az öreg intező, aki a bejárat felett lakik, és akinek bizodalmas szomszédságában az én kis hálókamrámat berendezték, kőrisfaágból íjat készített nekem, a nyílvevő fejét is megöntötte rendes, jó ólomból, én pedig készültem a rablómadarakra, melyek épp elegenden sikongtak az udvarház körül; egyszerre csak ugrándozva felém rohan a kislány.

– Hallod-e, Johannes, mutatok egy madárfészket, ott az odvas körtefában; csakhogy vörösbegy lakik benne; azokat nem szabad lelőnöd!

Ezzel már előre is viharzott; de hűs lépésnyire se közelített meg a fát, láttam, hogy nagy hirtelen megáll. – A huhu! A huhu! – kiáltotta, és két kis kezét láthatóan iszonyodva döntötte a levegőbe. A madár pedig egy nagy erdei bagoly volt, az öreg fa odva felett ült, és leste, nem kaphat-

ná-e el valamelyik madárkát, amikor kiröppen. – A huhu, a huhu! – kiáltotta megint a lányka. – Lőj, Johannes, lőj! – a bagoly azonban úgy belesüketült mohó étvágyába, hogy továbbra is ott ült, és mereven bámult az odúba. Én meg felvontam az íjamat, és lőttem, hogy a rablómadár hánykolódva a földre esett; a fából egy csivogó madárka röpült a magasba.

Ettől kezdve Katharina meg én jó barátok lettünk; erdőben, kertben, ahol a kislány volt, ott voltam én is. Emiatt aztán hamarosan ellenségemnek kellett támadnia; ez pedig Kurt von der Risch volt, akinek atyjaura onnan egy órányira lakott gazdag udvarában. Nagy tudományú udvarmestere kíséretében, akivel Gerhardus úr szívesen eltársalgott, gyakorta eljött látogatóba, s fiatalabb lévén Wulf úrfinál, Katharina társaságára meg az enyémre szorult; s a barna úrilányka különösképpen és láthatóan tetszett neki. De ezzel ugyan kevésre ment; Katharina csak nevetett az úrfi horgas madárorrán, amely, mint csaknem valamennyi pereputtyának, neki is bozontos üstök alatt két, majdnem kerek szem között ült az arcában. Sőt, ha csak messziről meglátta, már előre nyújtotta a fejcskáját, és azt kiáltotta, hogy: „Johannes, a huhu, a huhu!” Aztán elbújtunk a fészerek mögé, vagy pedig egyenest az erdőbe szaladtunk, amely nagy ívben a szántó és utána megint a kertfalak mentén húzódik.

Hogy a kis Risch báró ezt észrevette, gyakorta egymás hajának estünk, aminél azonban – mivelhogy ő hevesebb volt, mint amilyen erős – többnyire én kerekedtem felül.

Mikoron, hogy Gerhardus úrtól elbúcsúzzam, külföldi utazásom előtt utoljára, de csak rövid napokra, itt időztem, Katharina már csaknem érett lány volt: barna haját aranyhálóbá szorítva viselte, szemében, ha pilláit felvetette, sokszor olyan fény játszott, hogy szinte elállt tőle a lélegzetem. Egy törekeny vénkisasszonyt is rendeltek a védelmére, kit a házban csak „Urzula néni”-nek hívtak; ki nem eresztette

szeme ügyéből a gyermeket, és hosszú kötéssel a kezében, mindenütt mellette maradt.

Mikor pedig egy októberi délutánon a kerti árnyas bokor-sorban kettejükkel fel s alá sétáltam, egy hosszú, nyurga legény jött felénk, csipkés ujjasban és a la mode tollas kalapban a fason át; Kurt fiatalúr volt, régi vetélytársam. Rögtön láttam, hogy még mindig teszi a szépet a szép szomszéd kisasszonynak, és hogy az öreg kisasszonynak ez láthatóan nagyon tetszik. Minden kérdésnél és feleletnél csak úgy röpködött a „báró úr”; emellett a tisztas dáma ellenszenvesen finomkodó hangon, rendkívül obligeant nevetgélt, és örülten feltolta az orrát a levegőbe, engem viszont, ha közbevettem egy szót, állandóan „magá”-nak vagy röviden „János”-nak szólított, mire a fiatal báró összehúzta kerek szeméit, és úgy tett, mintha lenézne rám, holott fél fejjel magasabb voltam nála.

Katharinára néztem; ő azonban nem törődött velem, hanem finoman társalogva, illedelmesen ment a fiatalúr oldalán; néha viszont gúnyosan büszke mosoly húzta el kis piros száját, úgy, hogy azt gondoltam magamban: „Vigasztalódj, Johannes, magasba vágja most a mérleget az úrfi!” Dacosan hátramaradtam, és előre engedtem mindhármukat. Mikor azonban bementek a házba, és én még kint Gerhardus úr virágágyainál álldogáltam, azon töprengve, hogy hogyan eshetnék neki, mint valaha, megint és alaposan ennek a rischi uraságnak, egyszerre csak visszaszaladt Katharina, szakított mellettem egy gerebcsint a virágágyból, és ezt súgta: – Johannes, mondok valamit. A huhu olyan, mint egy sasfiók; Urzula néni mondta! – Észre se vettem, máris eltűnt. Belőlem azonban minden dacot és haragot mintha elfűjtak volna. Mit törődtem tovább a báró úrral! Jókedvűen nagyot nevettem az arany napba; mert a vakmerő szavakat megint a szemeknek az az édes játéka kísérte. Csakhogy most egyenesen a szívembe ragyogott.

Kevésre rá Gerhardus úr a szobájába hívatott. Térképen még egyszer megmutatta, hogyan kell megtennem a nagy utat Amszterdamba, leveleket adott ottani barátaihoz, s aztán sokáig beszélt még velem, mint boldogult atyámuram barátja. Mert még azon estén a városba kellett mennem, s úgy volt, hogy onnan majd egy polgár visz magával Hamburgba a kocsiján. Mikor esteledni kezdett, elbúcsúztam. Katharina a lenti szobában a hímezőasztánál ült; a görög Helénára kellett gondolnom, akit a minap láttam egy rézkarcon; olyan szépek tűnt fel a fiatal nyak ívelése, mellyel a lány a munkája fölé hajolt. De nem egyedül volt; vele szemközt Urzula néni ült, és történeteket olvasott egy francia könyvből. Hogy hozzáléptem, felém emelte az orrát. – Nos, Johannes – mondta –, el akar köszönni tőlem? Akkor hát egyúttal tiszteletét jelentheti a kisasszonynak is! – Katharina ekkor már felkelt a munkája mellől; miközben a kezét nyújtotta, nagy robajjal Wulf és Kurt úrfiak léptek a szobába, és Katharina csak ennyit mondott: – Isten áldjon, Johannes! – Én pedig mentem.

A kapuházban kezet szorítottam az öreg Dietrichhel, ki is botot és tarisznyát már készen tartott számomra; aztán a tölgyek közt az erdei út felé indultam. De úgy éreztem, hogy még nem mehetek, hogy egy búcsú még jár nekem, és gyakran megálltam és hátranéztem. Nem is az egyenes útnak vágtam, a fenyőkön át, hanem szinte öntudatlanul az országút felé, amely nagyot kerül. De előttem az erdő fölött már felpirosodott az alkony, és sietnem kellett, hogy itt ne lepjen az éjszaka. – Isten veled, Katharina, Isten veled! – suttogtam, és derekasan kiléptem a botommal.

Ekkor, azon helyt, holott is a gyalogösvény az országútba torkoll – a viharos örömtől majdhogymeg nem állott a szívem –, a fenyők sötétjéből egyszerre csak előlépett ő maga; arca egészen belepirult a szaladásba; átugrott a kiszáradt útmenti árkon, úgyhogy selyembarna haja ziláltn kibomlott az ara-

nyos hálóból; a karjaimban fogtam fel. Ragyogó szemmel, már alig pihegve nézett rám. – Utána... utána szaladtam magának! – mondta végül akadozva; és aztán kis csomagot nyomva kezembe, halkán hozzátette: – Én adom, Johannes! Nem szabad visszautasítanod! – Arcocskája hirtelen elszomrodott; a duzzadó kis száj még mondani akart valamit, ekkor azonban könnyek öntötték el a szemét, és ő, fejét fájdalmasan megrázva, gyorsan kiszakította magát. Láttam, hogy ruhája eltűnik a fenyves sötét ösvényén; aztán a messzeségben halottam még az ágak zúgását, és aztán egyedül maradtam. Olyan csend volt, hogy hallani lehetett a tülevelek esését. Mikor a kis csomagot kibontottam, hát Katharinának a kereszteléskor kapott aranya volt benne, melyet annyiszor mutogatott volt nekem; mellette egy cédula feküdt, elolvastam a tűnő alkonyi fényben. „Hogy bajba ne juss!”, ez állt ráírva. – Karjaimat az üres levegőbe nyújtottam. – Isten veled, Katharina, Isten veled, Isten veled! – százszor is bekiáltottam búcsúszavaimat a néma erdőbe – és már beállt az éjszaka, mire a városba értem.

Szabó Lőrinc fordítása

ARANY JÁNOS

Katalin

[RÉSZLET]

Sokáig, néma élvezettel
Ölelte Forgács Katalint:
Multnak, jövőnek kinja mind
A percek árjában veszett el.
Ki fesse azt a kéjt, mikor

Gyötrelmes távollét után
Ily két rokon mell egybeforr?
Midőn szót nem talál az ajk,
De a kebel feszül, sóhajt,
A szivek összevernek
És – mint őszinte gyermek,
Vagy két találkozó leány,
Kik, ami történt évekig,
Egy perc alatt elcsevegik. –
Egyszerre, hévvel, szaporán,
Szünet nélkül felelve, kérde,
Egymást előre is megértve
Dobogják el mind a panaszt,
A szenvedést, mi őket érte:
Ki fogja, óh! leírni azt?
S midőn az így könnyült kebel
Erőtlenebb ütésivel
ritkábban kérdez és felel;
Midőn cseppenként száll a vér
S medrébe lassan visszatér;
Midőn bizalmas sziv sziven,
Eggyéfonott érzelmiben,
Bágyadt elomlással pihen:
Hol a szavak, e nyugalom
Édes báját kimondanom?!
Egy álom ez: könnyü, mikép
Az illat és a napsugár,
Egy új világ, tündéri szép,
Hogy a lélek mosolygva jár;
Nem élvez ilyet az alélt
Vándor, ki hüs ligethez ért,
Hol fűrtös árnyék, lenge szellő
S fehér gyöngyökben felszökellő
Hideg forrás, mely szomjat olt.

Aláterülten a puha
Fünek sötétzöld bársonya,
Fenn, lomb között, a tiszta bolt,
Mely távolabb változatos
Festői táj föl hajolt, –
Madárének és illatos
Virág és kellemes színek
Enyhíteni őt versenyzenek.
Ilyet nem adhat semmi más,
Csak a boldog tapasztalás,
Melynek ha egyszer vége lett,
Nem fogja felvarázslani
Soha többé a szolgálai
Másolható ... a képzelet.

HELTAI JENŐ

Mert dalaimnak...

Mert dalaimnak azt a részét,
Mely túlnyomónak mondható,
– Minek tagadjam gyöngeségem –
Kegyedhez irtam kis Kató.

És dalaimnak az a része,
Mely túlnyomónak mondható,
Kegyednek semmiképp se tetszett,
Sőt visszatetszett, kis Kató.

Igaz, hogy Önt tegezni meritem,
Ami botránynak mondható,
Mert önt csupán magáznom illik
Vagy kegyedeznem, kis Kató.

De dalaimnak azt a részét,
Mely túlnyomónak mondható,
Mégis szívemből szívhez írtam,
Az ön szívéhez, kis Kató.

Hogy ön hideg maradt s kegyetlen,
Már ez malórnek mondható,
Ha bánatomban meghalok most,
Magára vessen, kis Kató.

Magára vessen, ha belőlem
Más nem marad meg, kis Kató,
Mint dalaimnak az a része,
Mely túlnyomónak mondható.

ADY ENDRE

Kató a misén

Pompás, fehér karácsony-éjen
Kidobta a szikrázó hóba,
Kidobta a havas semmibe
Magzatját a papék Katója.

Aztán Kató, a kis cseléd-lyány,
Szédülve, tántorogva, félve,
Ahogy illik, elment maga is
Éjféli, szent vidám misére.

Kató gazdája, az izmos pap
S falusi nyája énekelnek:
„Dicsértessék az egek ura,
Hogy megszületett az a gyermek.

Az a gyermek, ott Betlehemben.”
Kató fölsir a papi szóra
S az a gyermek, a betlehemi,
Könnyezve tekint le Katóra.

KATIA MANN

Megíratlan emlékeim

[RÉSZLETEK]

Fiatalkoromban, azt hiszem, nagyon szép voltam. A szomorú az, hogy ezt én magam egyáltalán nem tudtam. Tulajdonképpen soha nem akadt senki a családomban, aki megmondta volna. Minthogy anyám híres szépasszony volt, és az egyik nagyanyám, az apai, valahányszor csak látott, mindig azt mondta: – Á, az anyádat sohasem éred el! – beletörődtem. Egyáltalában nem volt valami jó véleményem a külső adottságaimról, nem is tudtam róluk. Tulajdonképpen kár. Else Lasker-Schüler egyszer azt mondta valakinek, hogy napkeleti hercegnő vagyok, de ez szerintem erős túlzás volt.

Természetesen sokan udvaroltak nekem. Sok fiatalember járt a házunkhoz, ezek többé-kevésbé mind udvaroltak, és egyik-másik bizonyára szívesen feleségül is vett volna. De én nem gondoltam férjhez menésre, még akkor sem, amikor Thomas Mann megismertem, és ő nagyon érdeklődött irántam. Én nem vettem ezt olyan komolyan, és eszembe se jutott volna, hogy a felesége legyek. Ő volt a kezdeményező.

Igazán különös módon ismerkedtünk meg. Thomas Mann egy gyerekportréről ismert engem, de nem tudta, hogy a festmény a jövőbeli feleségét ábrázolja.

Nagyon mulatságos volt. Amikor a bátyáim meg én még gyerekek voltunk – nagyon kevés volt köztünk a korkülön-

ség, mindössze négy esztendő –, egyszer Münchenben ötösben elmentünk egy álarcosbálra: a négy fiú Pierrot-nak én meg Pierrette-nek öltözve. Fehér jelmezt viseltünk fekete pomponokkal, hosszú, fekete harisnyát és hegyes, fehér sapkát. A fiúk buggyos nadrágban voltak, én meg rövid szoknyácskában. Ezen a bálon Fritz August Kaulbach is megjelent, aki akkoriban Münchenben és egész Németországban rendkívül en vogue volt. Udvari portréfestő volt, és Lenbach mellett a kor festőfejedelme. Kaulbachot baráti kapcsolat fűzte a családhoz, amely a bált rendezte, az én szüleimet is ismerte, és amikor megpillantott ötünket azon az estén, egészen belebolondult az öt Pierrot-ba. Utána meglátogatta a szüleimet, elmondta nekik, hogy látott bennünket a bálon, és ez olyan kedves látvány volt, hogy feltétlenül le kell festenie bennünket a jelmezünkben. Nos hát le is festett bennünket, és a kép fantasztikus sikert aratott, mint a zsánerképek oly gyakran abban az időben. Ki is állították Németország több városában, és különböző képes újságokban közölték a reprodukcióját. Pétervárról érkező barátaink még olyan papírszalvétákat is hoztak magukkal, amelyeknek a sarkában a kép másolata volt a dekoráció. Thomas, aki tizennégy éves volt, amikor én hatéves voltam, akkoriban Lübeckben élt, és mint sokan mások, ő is látta a reprodukciót egy képes újságban. Annyira megtetszett neki, hogy kivágta és rajzszöggel a polcához erősítette. Így azután mindig a szeme előtt volt, de nem is sejtette, hogy kik azok a gyerekek, mert a család neve természetesen nem volt aláírva: a képnek egyszerűen „Gyermekek karneválja” volt a címe. Tommy később elmesélte nekem ezt a történetet. A kép ott függött a nappalink falán, és amikor Thomas Mann bejáratos lett a szüleim házába, természetesen meglátta, és azt is észrevette, hogy én vagyok az egyik gyerek. De hogy mikor ismerte fel az azonosságot, azt már nem tudnám megmondani. Hogy az irántam tanúsított érdeklődése összefüggött-e azzal, hogy kamaszkorában látta

a képet, nem tudom. Sohasem kérdeztem tőle. Azt hiszem, az érdeklődése inkább annak a személynek szólt, amilyen akkor voltam, húszéves koromban, amilyennek Münchenben látott. Thomas Mann már jó ideje figyelt engem messziről és „felülről”, mielőtt még személyesen is megismerkedtünk volna.

Thomas Mann-nal való megismerkedésemre csak a villamoskaland után került sor. Ha nem kerékpáron mentem, délelőtt és délután is villamoson jártam az egyetemre, és Thomas Mann is gyakran utazott ugyanazon a vonalon. Egy bizonyos helyen, a Schelling- és a Türkenstrasse sarkán le kellett szállnom, onnan aztán, aktatáskámmal a hónom alatt, gyalog folytattam az utat. Egyszer, amikor le akartam szállni, megjelent az ellenőr, és azt mondta: – A jegyet kérem!

Erre én azt mondtam: – Leszálllok.

– Előbb mutassa meg a jegyét.

Mire én: – De hát mondom, hogy leszálllok. Éppen az előbb dobtam el, mivel itt leszálllok.

– De én látni akarom a jegyét... A jegyet kérem, azt mondtam.

– Ugyan, hagyjon békén! – mondtam, és dühösen leugrottam.

Erre az ellenőr utánam szólt: – Tűnj el innen, te fúria!

Ez a jelenet annyira elbűvölte a férjemet, hogy azt mondta magában: úgyis régóta meg akart velem ismerkedni, de most aztán muszáj.

Igen, de kinél? Ugyanis több közös barátunk és ismerősünk volt Münchenben, és akadt köztük olyan, akihez bízást fordulhatott volna Thomas Mann azzal a kéréssel, hogy hívjon meg mindkettőnket, és ültessen egymás mellé bennünket. Stuckéknál például igen jól megismerkedhettünk volna. Franz Stuck, a parasztszármazású festő, aki nagy sikert aratott szimbolikus képeivel – később nemesi rangra emelték –,

saját tervei szerint gyönyörű római stílusú házat építtetett, a Stuck-villát. Még a berendezést is ő maga tervezte.

Stuck felesége nagyon szép asszony volt. Gyakran hívtak meg nagy társaságot a villájukba, és mert rendkívül különös felfogásuk volt az ülésrendről, Thomas Mann könnyűszerrel megismerkedhetett volna velem. Automatikusan egy asztalhoz kerültünk volna, talán még egymás mellé is. Stuckék ugyanis a következőképpen helyezték el a vendégeiket: az egyik asztalhoz kerültek az összes arisztokraták, egy másikhoz a jobb emberek, a szüleim is, én is – Thomas Mann is ott ült volna, illetve ott ült, ha meghívták –, a harmadikhoz a maradék, azok, akikről úgy vélték, hogy senkivel nem lehet őket összeültetni. Tulajdonképpen nem volt valami jó elrendezés. Egyszer meghívtak egy egyetemi tanárt a feleségével. A Stuck-villában ezek a maradékhöz számítottak. Mind a ketten zsidók voltak, és az asszony szinte riasztóan csúnya. No igen, de akkor inkább ne hívták volna meg őket. De hát Stuckéknál így volt.

Thomas Mann töprengett, hogyan lehetne a legjobban elintézni a dolgot, és végül a Bernstein házaspárhoz fordult a kérésével. Bernstein igazságügyi tanácsos ismert ügyvéd volt Münchenben. Maximilian Hardent is ő képviselte az Eulenburg-perben, az asszony pedig író volt, Ernst Rosmer néven ő írta Humperdinck *Királyi gyermekek* című operájának a szöveggönyvét. Csupa művelt entellektüel járt Elsa Bernstein szalonjába. Thomas Mann Bernsteinnét kérte meg tehát a közvetítésre: – Hiszen maga jól ismeri Pringsheiméket. Nem hívhatna meg egyszer Katia Pringsheimmel együtt, hogy végre megismerkedhessem vele?

Bernsteinné erre azt mondta: – Mi sem egyszerűbb ennél! Meghívom mindkettőjüket vacsorára.

Ezután a szüleimhez fordult Elsa Bernstein: annyira szeretné egyszer meghívni Katiát – minden hátsó gondolat nélkül. Csakhogy Bernsteinek Thomas Mannt is meghívták, és

ügyesen egymás mellé ültettek bennünket. Ez nagyon kedves volt tőlük.

Bernsteinné, aki buzgón helyeselte a megismerkedésünket, és nyilvánvalóan szeretett ifjú párokat összeboronálni – nem akarom az erősebb kifejezést használni –, utána is szorgalmasan meghívott bennünket együtt, és most már jól ismerjük egymást, és a dolog ment a maga útján. Thomas Mann a villamoskaland után elhatározta: vagy őt, vagy senkit – én magam eleinte egyáltalában nem vettem ilyen komolyan. De aztán mégiscsak megtörtént.

Egy idő múlva nálunk is levizitelt. Anyám elég hamar észrevette, miféle játék folyik itt, de nem volt ellenére. Neki nagyon tetszett Thomas Mann. Ő mindjárt igen jó véleményekkel volt róla, irodalmi érdemeit is kellőképpen tudta értékelni.

Egy napon azután megjelent Thomas Mann a reggeli órákban, mondván, hogy én azt mondtam volna, menjünk el együtt kerékpártúrára. Én nem mondtam semmi ilyesmit. Minthogy azonban szép idő volt, így szóltam: – Hiszen elmehetünk. – Elmentünk hát kerékpártúrára. Nekem egy kitűnő, gyors amerikai Cleveland-kerékpárom volt, és még meg is előztem őt. A kirándulásunkat egy kicsit bele is dolgozta a *Királyi fenség*-be, csak hogy ott a közönséges kerékpárt áttranszponálta lóra: Imma Spöckmann lóháton előzi meg Klaus Heinrich herceget.

Egy szó, mint száz: gyakran találkoztunk, és közelebbi ismeretség és barátság alakult ki köztünk.

Volt egy inasunk, aki Ausztria valamelyik keleti tartományából származott, akkor még voltak ilyenek. Ez az Ignatz mindig Katju kisasszonynak hívott. Nem tudom, miért. És valahányszor Thomas Mann megjelent, Ignatz a fülébe súgta: – Katju kisasszony kint van a kertben. – Tehát Ignatz is helyeselte a dolgot, és Buchholznak, a mi derék családi könyvkereskedőnknek a véleménye is egészen megnyugtató

volt a szüleim, különösen apám számára, aki nem sokat foglalkozott a szépirodalommal, hanem elsősorban tudományos könyveket olvasott. Még azt se tudom, hogy *A Buddenbrook ház*-at olvasta-e, valami jól semmi esetre sem ismerte, és a schopenhaueri filozófiát sem becsülte valami nagyra. Ami közelebb hozta egymáshoz az apát és a vőt, az a Richard Wagner iránt érzett szenvedélyes tisztelet volt.

Apám erős kritikával fordult Schopenhauer felé, mert ez ismételten becsmérően nyilatkozott a matematikáról. Mint a Bajor Tudományos Akadémia tagja, apám egyszer előadást tartott az egyik ülésszakon Schopenhauer és a matematika címmel, és bebizonyította, hogy Schopenhauer voltaképpen nem is értett a matematikához, és a nyilatkozatai tévesek. A férjem nem ismerte ezt az előadást, és én sohasem beszéltem neki róla. Amikor apám az előadást tartotta, még nem is ismertük egymást.

Nos hát, amikor anyám egyszer elment a Buchholz-féle könyvkereskedésbe, és Thomas Mann könyvei felől érdeklődött, mondván, hogy bizonyára van belőlük elég raktáron, Buchholz azt mondta: – Thomas Mann? – Igen, az. – Hát az legalább olyan magasra fog emelkedni, mint Gottfried Keller. Ezt én mondom önnek.

Ez igazán nagyon biztató volt a szüleim számára, nem?

Hanem, ahogy mondtam, apám nem volt túlságosan lelkes, és én magam sem voltam, noha más okokból, túlságosan elragadtatva, és eleinte nem hittem a dologban. Volt bennem kezdetben némi ellenállás, nem is gondoltam rá, hogy ilyen fiatalon férjhez menjek, és azt mondtam: – Hiszen még nem is ismerjük egymást eléggé.

Húszéves voltam, nagyon jól és vidáman éreztem magam a bőrömben, a tanulmányaimmal, a fivéreimmal, a teniszklubbal és mindennel rendkívül elégedett voltam, és tulajdonképpen nem is tudtam, miért kellene ilyen hamar elkerülnöm hazulról.

De Thomas Mann-nak sürgető vágya volt, hogy feleségül vegyen. Nyilvánvalóan nagyon akarta, valósággal rámenősen viselkedett. Nem volt benne semmi nehézkesség, és a levelei, amelyeket 1904 nyarán kaptam tőle, amikor apám betegsége és egy keleti-tengeri nyári utazás hónapokra elválasztott bennünket, egyszóval ezek a levelek ugyancsak szenvedélyesek voltak. Anyám meg én Kissingenbe kísértük apámat, aki komolyan beteg volt, utána a Keleti-tengerhez utaztam az ikertestvéremmel. Mindig oda küldtek bennünket, ha a szüleim a három nagyobb gyerekkel kiadós kerékpártúrára mentek. Autóval akkoriban még nem lehetett utazni. Végigkerekkeztek egész Európán, Münchenből Oslóba, amit akkoriban még Krisztiániának hívtak, vagy le Dél-Itáliába. Klaus meg én ezalatt békésen éldegeltünk a Keleti-tenger partján, és Thomas Mann gyönyörű leveleket írt nekem oda – hiszen tudott írni –, ezek a levelek természetesen mély benyomást keltettek bennem, de én magam nem tudtam olyan szépen válaszolni.

Amikor aztán visszamentünk Münchenbe, úgy szeptember táján, mégiscsak igen hamar úgy fordult, hogy eljegyeztük egymást. Az esküvőnk a következő év február tizenegyedikén volt. Akkor már betöltöttem a huszonegyedik évemet.

Gergely Erzsébet fordítása

THOMAS MANN

Levelek Katia Mannhoz

A „gyönyörű levelek”, melyeket Katia Mann (sz. Pringsheim) említ visszaemlékezésében, elpusztultak. 1933-ban, Hitler hatalomra jutásakor Thomas Mannék nem tértek vissza kül-

földről. Müncheni házukban maradt irataikat, leveleiket, kérésükre, egy ügyvéd barátjuk vette magához, mielőtt a nácik lefoglalták volna. Ügyvéd barátjuk háza München bombázásakor romba dőlt, s benne égett el az a sok levél is, melyet közel három évtized alatt írt feleségéhez Thomas Mann. A koraiak közül néhánynak fennmaradtak némely részei, a *Királyi fenség* írásakor ugyanis Thomas Mann azt tervezte, hogy majd felhasználja, s ezért kimásolta őket.

I.

1904. május vége

... Legutóbb a következő följegyzést olvastam Hebbel naplójában: „Az embernek a belső tökéletes fölszabadításához mindig a külsőre van szüksége: amit csupán csak elképzelünk (legyen akár egy ember), az önmagunk egy része, nincsenek határai; már csak alig különbözik a fantázia valamely szüleményétől, és nem hat szabadon és határozottan. Egy kép viszont önálló életet él, néma beszédével beleszól minden lelkiállapotba és szellemi élménybe, annyiban szolgál pótlékkul, amennyiben a mindenképpen pótolhatatlannak pótléka lehet.” Aláhúztam, és szokás szerint Kegyedre gondoltam. Az az érzésem azonban, a saját tapasztalatomat szemtelenül a nagy Hebbelével szembeállítva, hogy voltaképpen ez nem egészen áll. Van ugyanis olyan fantázia, amely annyira intenzív, elképzelés, amely annyira forró, hogy tökéletesen életre kel, és a hallucináció független önállóságra tesz szert. Hebbel mégiscsak fölöttébb vaskos volt ahhoz, hogy ezt tudhassa; mert szeretni, gondolom, ő is csak szeretett. Néha teljes csöndnek és teljes sötétségnek kell lennie hozzá, olyan világosan, olyan látnoki részletességű elevenséggel látom magam előtt Kegyedet, Katja, amilyennel a legkitűnőbb kép sem ábrázolhatná: egészen megrémülök az örömtől. Furcsa

módon úgyszólván mindig a Kaimesaalban látom – ami onnan ered, hogy régebben ott figyeltem Kegyedet gyakran a színházi látcsővel, mielőtt még megismerkedtünk volna. Látom, ahogy édesanyjával és a fivéreivel baloldalt elől bemegy, látom, ahogy valamelyik első széksorban a helyére megy, látom vállán az ezüst sálát, fekete haját, gyöngyház-sápadtságú arcát alatta, arckifejezését, amellyel rejteni akarja, hogy magán érzi az emberek tekintetét – el nem tudom mondani, milyen tökéletesen és csodálatos aprólékossággal látom kegyedet!...

II.

1904. augusztus vége

... a minden irányú harmonikus műveltség kis csodáját látom, a megvalósult kultúrideált, a teremtés ritka módon szerencsés tüneményét, művészi és fegyelmezett, szabad és nemes. De mi volt e látvány öröme annak a fölismerésnek gyönyöréhez képest, amelyre később fokozatosan jutottam, mert az első pillanatban nem lehetett osztályrészem. Kegyed jó volt, jóságos volt! Ha fölfoghatná, mit jelentett ez nekem! A Kegyed iránti érzelmeim, amelyek addig csak habozva és bizonytalanul mocorogtak bennem, hirtelen fölszabadultak, bátorságot gyűjtöttek, és csodálatos reménységeket pillantottak meg. Eddig, ha szerettem, az mindig megvetéssel járt együtt. A vágyakozás és a megvetés keveréke, az ironikus szerelem volt az én igazi érzelmi területem. T(onio) K(röger) az „életet” szerette, a kék szemű köznapiságot, bánatosan, gunyorosan és reménytelenül. És most? Egy lény, édes, mint a világ – és jó és rendkívüli és képes arra (ha talán akarata ellenére is), hogy szellemmel és-jósággal közeledjen felém: valami tökéletesen és hihetetlenül új ez! Ez a szerelem – ebben a tekintetben a legerősebb –, bármi történjék is, az első és egyetlen boldog szerelmem...

III.

1904. szeptember közepe

Tudja, miért illünk mi olyan jól egymáshoz? Mert Kegyed nem tartozik sem a polgárok, sem a junkerek világához: mert a maga módján Kegyed valami rendkívüli – mert, abban az értelemben, ahogy a szót én használom, hercegnő. Én pedig, aki – most nevezhet, de meg kell értenie engem! –, én, aki mindig is afféle hercegnek tartottam magam, minden bizonynyal megtaláltam Kegyedben előre elrendelt menyasszonyomat és élettársamat...

Doromby Károly fordítása

KÁROLYI MIHÁLYNÉ ANDRÁSSY KATALIN

Azt a férfit...

[RÉSZLET AZ „EGYÜTT A FORRADALOMBAN”
CÍMŰ ÖNÉLETÍRÁSBÓL]

Károlyi Mihályt, azt a férfit, akit nekem rendelt a sors, Margit rakparti házunk kapujában láttam először. Alighanem a lóversenyről jött, mert cylinderben volt, egy nagyon félelmetes külsejű bulldogot vezetett pórázon. Én talán tizenkét éves lehettem. Éppen a mindennapi unalmas sétára indultam a rakparton a nevelőnőm felügyelete alatt. Károlyi anyámhoz jött látogatóba. Később hallottam, hogy gratulált neki, milyen csinos vagyok. (...)

Körülbelül hat évvel az első találkozásunk után láttam megint, ezúttal a Parlamentben. (...) Valami rendkívüli romantikus glóriát láttam a feje körül lebegni, és ez egészen

lenyűgözött. Bámultam a beszédeit, a cikkeit, a cselekedeteit, a bátorságát. Újabban az általános választójog mellett foglalt állást, holott ez az elképzelhető legellenszenvesebb dolog volt baráti köre és Klubja szemében – a klub pedig nagyhatalom, mégpedig zsarnoki nagyhatalom volt abban az időben Magyarországon. Az ember kihívhatta maga ellen a császár és király haragját, szembehelyezkedhetett a kormánnyal, a hadsereggel, az egyházzal – de olyan meggondolatlanságot senki sem követett el, hogy a klubja véleményét semmibe vegye.

Justus Pál fordítása

KÁROLYI MIHÁLY

Házasságom

[RÉSZLET A „HIT, ILLÚZIÓK NÉLKÜL” CÍMŰ ÖNÉLETÍRÁSBÓL]

Több voltál feleségnél. Örömben és bánatban, harcban és munkában, szenvedésben és reménykedésben társam és igazi elvtársam voltál.

Néhány évvel a háború előtt súlyos autóbaleset ért. Akkoriban nálunk csak a szerencsés keveseknek volt autójuk, s nehéz volt ellenállni a kísértésnek, hogy az ember ne 60-80 kilométeres teljes sebességgel futtassa ezt az új játékszert.

Egy nyári délután behajtottam egy árokba. Mercedesem megfordult a levegőben, és maga alá temetett. Néhány jólelkű sváb paraszt ki akart húzni a kocsit alól, de közben az autót ráejtették a mellkasomra. Három bordám eltörött. Elájultam. Amikor visszanyertem eszméletemet, a sváb parasz-

tok házában találtam magam, s ágyam mellett mostohaanyám és nővéreim imádkoztak.

A lapok halálhíremet közölték. Andrássy Katalin, aki abban az időben még kislány volt, azt mondja anyjának: „Milyen kár, hogy Károlyi meghalt, ő lett volna a férjem!” Alig találoztunk addig. Nagyon homályosan emlékeztem rá. A budai Andrássy-palota előcsarnokában láttam egy kislányt hátára hulló gesztenyebarna hajjal és nagy zöld szemekkel.

Életben maradtam, és ez a lány a feleségem lett.

Az Andrássy és a Károlyi család között régi és mély ellentét volt. Az Andrássyak liberálisoknak számítottak, mert szemben az ultraklerikális arisztokráciával, s így az én családommal is, ők helyeselték az egyház és az állam szétválasztását, a polgári házasság intézményének bevezetését. Feleségem olyan légkörben nőtt fel, amely teljesen át volt itatva politikával, s ő maga is gyermekkorától szenvedélyesen érdeklődött a politika iránt. Az Andrássyak nacionalisták voltak, de egyben a német kultúra tisztelői, antiklerikálisok és nagy pártfogói a művészeteknek, különösen a festészetnek. Apósom jól ismerte és gyűjtötte az olasz reneszánsz mesterműveit. A dunai rakpartra néző szalonja telve volt a quattrocento és a cinquecento festményeivel és más korszakokból származó művekkel is: szobrokkal, fafaragású Madonákkal, régi mesterek és francia impresszionisták képeivel, domborműves bronzajtókkal. A falakat keleti szőnyegek borították, a palota múzeumhoz hasonlított. Gyűjteményében ott volt Rembrandt ifjúkori önarcképe, egy nagyméretű Sebastiano del Piombo, egy gyönyörű Millet, egy Corot, egy Turner-féle naplemente, egy Daubigny, egy Lawrence és egy Canaletto.

Szeretett ott ülni a félhomályban, ahol csak a képek fölé helyezett rúdlámpák világítottak, és hosszú, vékony lábait törökösen maga alá húzva megosztott figyelemmel hallgatta a körülötte folyó beszélgetést, s csendben szemlélte műkin-

cseit. Néha körbesétált a teremben, közlőrl is elnézte kedvenc tárgyait, sőt gyengéden meg is simította őket hosszú, finom ujjával. Időnként egy-egy szóval, mondattal helyreigazított valamilyen helytelen, pontatlan kijelentést, elnéző mosollyal fogadta családja nőtagjainak szenvedélyes kitöréseit. Az ő véleménye megfellebbezhetetlen volt, akár politikai, akár etikai vagy művészeti kérdésekről folyt a vita. A családból soha senkinek nem jutott eszébe, hogy ellentmondjon neki. Nem félelemből, mert szelíd és finom ember volt, hanem csodálatból és szeretetből. Ő képviselte és folytatta az idősebb Andrássy Gyula, a tévedhetetlen pátriárka hagyományait.

Az Andrássy család megszokta, hogy aki oda beházasodik, Andrássy lesz, s hogy a nők, akik más családba mennek férjhez, ott is Andrássyak maradnak.

Feleségem, Katus volt az első, aki szakított ezzel a hagyománnyal. Amint tevékenységem a szokványos pártpolitikai rutin szintje fölé emelkedett és általános emberi tartalommal telítődött, feleségem szenvedélyes érdeklődést tanúsított iránta.

Egyesek szerint feleségem erős befolyást gyakorolt rám. És ez annyiban igaz is, hogy emberek, akik együtt élnek és szeretik egymást, kölcsönös hatással vannak egymásra. Én tettem őt szocialistává, de ő volt az, aki a háború alatt figyelmeztet a szegények szenvedései felé irányította, s aki meggyőkeztette bennem azt az érzést, hogy nem lehet tovább túrni az alsóbb osztályokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat. Ő segített megtalálni egyéniségemet, hogy merjek önmagam lenni, ő éreztette meg velem legerősebben, hogy nem élhet egy ember két életet, az atavisztikus életörömkét és ugyanakkor a szocialista elvekét.

Az Andrássy családdal merőben ellentétes szellemet képviselt az a Szentkirályi utcai kör, amelyben mostohaanyám, Geraldine is élt, s amely szoros szálakkal kapcsolódott a bécsi

udvarhoz, államot alkotván az államban. E kör minden tagjának megvolt a maga kedvenc főhercege, főhercegnője és püspöke, és – természetesen – a maga kedvenc antiszemita zsidója. Prohászka, a modern püspök, az ő szemükben szabadgondolkodónak számított.

Geraldine néni XVIII. századi, XVI. Lajos stílusú bútorokkal berendezett kék szalonjában franciául susogtak a zsidó szövetség és az Orient Nagypáholy világot átszövő összeesküvéséről. Itt meg voltak győződve arról, hogy minden baj, minden háború és forradalom a zsidók és a szabadkőművesek műve, ezek pedig nem egyebek, mint a világ fölötti uralomra törő „Sötét Hatalom” elszánt ügynökei. Különös módon ez a fantasztikus nézeteket valló kör igen művelt volt, tagjai járatosak voltak a szépirodalomban, kivált pedig a forradalom előtti idők francia memoárirodalmában. A parlamentáris rendszert és a politikát gyanakvással vegyes mély megvetéssel kezelték. A képviselőházat kereskedők gyülekezetének, a tőzsdéhez hasonló alantas helynek tekintették, s ha valame-lyik védencük parlamenti képviselőnek jelöltette magát, azt suttozták: „Nous sommes tombés si bas!”* Fénykoruk a magyar „Kulturkampf” időszak volt, amikor lelkes hadjáratot indítottak a vallásszabadság ellen, és még sok évvel később is gyűlölettel emlegették és kezelték azokat, akik megszavazták a polgári házasságot vagy a zsidók ellen irányuló törvények eltörlését. Gyűlölték gróf Tiszát, mivel kálvinista volt, s így hivatali méltósága szerintük sértette a római katolikus egyház tekintélyét. A háború megzavarta őket, felborította szimplifikáló logikájukat és szemléletüket. Félték a győzelemtől, mert ez a protestáns Hohenzollernek tekintélyét és hatalmát növelte volna, de félték a vereségtől is, mert ez meg a zsidók forradalmát és a dinasztia elleni lázadást segítette volna elő. Mostohatestvérem, Károlyi József, jellegzetes kép-

* Ilyen mélyre süllyedtünk! (A szerk.)

viselője volt ennek a körnek. Anyjával és nővéreivel együtt ideje legnagyobb részét Párizsban és a francia Riviérán töltötte, s a család magatartás, szokások, sőt, külső megjelenés tekintetében is inkább a XVIII. századi Franciaországhoz tartozott, mint Magyarországhoz.

Házasságunk ezt a két ellentétes szellemű kört kapcsolta össze. A magam részéről egyik hagyományt sem vállaltam. Feleségemmel együtt mindkettőtől függetleníttük magunkat, és új úton indultunk el. Családom meg volt botránkozva, de továbbra is ragaszkodott hozzám, s elfogadta „bolondériámat”. Mivel közülük való voltam, egyszerűen nem tudták elképzelni, hogy komolyan hiszem is azt, amit hirdetek. Katus egyszer azt mondta nekik: „Ti csak azért tudjátok szeretni Mihályt, mert azt hiszitek, hogy család, kettős játékot játszik. Ha majd egyszer bebizonyítja, hogy becsületes, és ennek megfelelően cselekszik is, akkor ellene fogtok fordulni.” Később kiderült, mennyire igaza volt.

Esküvőnk napján különös, jövőnkbe mutató incidens történt velünk. A budai Mátyás-templomban lezajlott szertartás után parádi birtokomra hajtottunk. Akkoriban ez ötórási út volt. Át kellett mennünk a Mátrán, s éppen felértünk az út legmagasabb pontjára, amikor autónk hirtelen leállt. Elfolyt a benzínünk, mert lyukas volt a tartály. A sofőrt a kocsiban hagytuk a csomagokkal, mi pedig, Katus szobalányával és Tevrey nevű bulldogommal együtt, zuhogó esőben nekivágtunk az útnak az erdőn keresztül. Végül, már sötétben, teljesen átázva és kimerülve, eljutottunk az egyik erdészem kunyhójához. (Az erdő már az én birtokaimhoz tartozott.) Nem fedtük fel kilétünket, sőt a tornácon üldögélve, megkérdeztük, kié a birtok. „Károlyi grófé”, felelte az erdész, miközben szivarját szívta, és gyanakodva méregetett bennünket.

„Milyen ember a gróf?” – érdeklődött Katus.

„Soha nem látjuk – válaszolta az kedvetlenül –, de azt halottuk, Pesten feleségül vett valami nagyon gazdag öreg nőt

(Katus összerándult). Ritkán jön errefelé, jobban szereti az idegen országokat.”

Végül megérkezett az értünk küldött hintó, az erdész fejében világosság kezdett derengeni, s zavarában gyorsan eltűnt a konyhában. Éjfél lett, mire a kastély udvarába értünk, ahol a vihar már rég letépte a bennünket üdvözlő feliratokat, eloltotta a lámpákat, szét tépte a girlandokat, megsemmisítette személyzetünk gondos munkáját. A cselédeket virrasztás közben elnyomta az álom, a komornyik már feladta a reményt, hogy valaha is megérkezünk. Közös életünknek ez az indulása nem volt valami jó előjel. És azóta is valami végzet üldöz minket, megakadályozza, hogy bárhol is letelepedjünk, országról országra hajszol, sehol sem tudunk tartós otthonra lelni.

Litván György fordítása

KASSÁK LAJOS

Katalin négy éves

Vörös hajában égszínkéék gyöngyök ragyognak
s ha váratlan fölnevet előttem
egy elszökött ladikra gondolok s a fákra
amiknek fűrtjei között madarak tanyáznak.

A mi nyomorult külvárosunk virága ő
vicénk kilencedik gyereke
ó te salakos föld sebesre kinzott házak
honnan e lángoló haj s e méla nagy szemek?